

II 80770/107 Z

III/Ba

SLOVENSKA AKADEMIJA
ZNANOSTI IN UMETNOSTI
LJUBLJANA

Novi trg 3 - p.p. 323-VI
Geografski inštitut
Antona Melika

PREUČEVANJE GEOGRAFSKEGA OKOLJA
SLOVENIJE

Preučevanje hribovskih kmetij
v Sloveniji

OSNOVNE SMERNICE ZA GEOGRAFSKO PREUČEVANJE
HRIBOVSKIH KMETIJ NA SLOVENSKEM

Drago Meze

RSS št.: 618/1668-79

Nosilec podnaloge: dr. Drago Meze
znanstveni svetnik

Ljubljana, 1979/1980

PREUČEVANJE GEOGRAFSKEGA OKOLJA SLOVENIJE

Nosilec naloge

akademik prof. dr. Svetozar Ilešič

Podnaloga

Preučevanje hribovskih kmetij v Sloveniji

Nosilec podnaloge

Drago Meze
znanstveni svetnik dr. Drago Meze

Št.pogodbe: S 618/1668.79

OSN. F. V. 1979 II
PREUČEVANJE
HRIBOVSKIH KMETIJ NA SLOVENSKEM

Financer: Raziskovalna skupnost Slovenije

Slovenska akademija znanosti in umetnosti

Geografski inštitut Antona Melika

Ljubljana, 1979/1980

UDK 911.3: 63 (497.12-17/-18)

Geografija, hribovske kmetije, alpski svet

PREUČEVANJE HRIBOVSKIH KMETIJ NA SLOVENSLEM

Osnovne smernice za geografsko preučevanje hribovskih kmetij na Slovenskem

Geografski inštitut Antona Melika pri SAZU je začel s preučevanjem hribovskih kmetij na Slovenskem, s poudarkom na novejšem gospodarskem in socialnem stanju. Keradi enotnega koncepta preučevanja so bila na osnovi že izvršenih preučitev izdelane osnovne smernice in dana glavna navodila za nadaljnje preučevanje.

Drago Meze

OSNOVNE SMERNICE ZA GEOGRAFSKO PREUČEVANJE
HRIBOVSKIH KMETIJ NA SLOVENSLEM

Abstract

Basic Guide-Lines for the Geographical Research of the Mountain Farms in Slovenia

The Geographical Institute Anton Melik at the Slovene Academy of Arts and Sciences started to research the geography of the mountain farms in Slovenia. There is special attention devoted to the study of the current socio-economic situations on the mountain farms. Owing to the uniform concept of the research work there were prepared on the basis of the research experiences the basic guide-lines and the main directions for the further investigation of the mountain farms.

UDK 911.3: 63 (497.12-17/-18)

Geografija, hribovske kmetije, alpski svet

PREUČEVANJE HRIBOVSKIH KMETIJ NA SLOVENSKEM

Osnovne smernice za geografsko preučevanje hribovskih kmetij na Slovenskem

Geografski inštitut Antona Melika pri SAZU je začel s preučevanjem hribovskih kmetij na Slovenskem, s poudarkom na novejšem gospodarskem in socialnem stanju. Zaradi enotnega koncepta preučevanja so bila na osnovi že izvršenih preučitev izdelane osnovne smernice in dana glavna navodila za nadaljnje preučevanje.

Abstract

Basic Guide-Lines for the Geographical Research of the Mountain Farms in Slovenia

The Geographical Institute Anton Melik at the Slovene Academy of Arts and Sciences started to research the geography of the mountain farms in Slovenia. There is special attention devoted to the study of the current socio-economic situations on the mountain farms. Owing to the uniform concept of the research work there were prepared on the basis of the research experiences the basic guide-lines and the main directions for the further investigation of the mountain farms.

K A Z A L OPRAVILNICE ZA GEOGRAFSKO PREUČEVANJE HRIBOVSKIH
KMETIJ NA SLOVENSKEM

stran

Uvod	1
Namen preučevanja in osnovne oznake kmetij	3
Prirodnogeografski opis	4
Kamninska podlaga	5
Ekspozicija	5
Nagnjenost kmetijskega zemljišča	6
Možnost preskrbe s pitno vodo	6
Podnebje	7
Sestava zemljišča in posesti	8
Elektrifikacija in komunikacije	9
Gospodarstvo	9
Poljedelstvo	9
Živinoreja	10
Gozdarstvo	12
Kmečki turizem	12
Stanje modernizacije gospodinjstva in sanitarij ..	12
Zaščitene in usmerjene kmetije	13
Prebivalstvo	13
Kmečko prebivalstvo	13
Starostni sestav prebivalstva	13
Efektivna kmečka delovna sila	13
Čiste in mešane kmetije	14
Klasifikacija kmetij	14
Sprememba fiziognomije hribovske pokrajine	16
Kmečki dom	18
Primerjava hribovskih kmetij z drugimi kmetijami	19
Ilustracije	19

K hribovskim kmetijam štejejo vse kmetije, ki so v
srednjem višini 600 in več metrov, ne glede na to, v kak-
šnem svetu sta dom in kmetijsko zemljišča; med nje so torej
vrstene tudi kmetije v alpskih dolinah, visokih 600 in več

OSNOVNE SMERNICE ZA GEOGRAFSKO PREUČEVANJE HRIBOVSKIH KMETIJ NA SLOVENSKEM

Drago Meze

Uvod

Naselbinske oblike v hribovskem svetu Slovenije so največ samotne kmetije in zaselki, večja sklenjena kmečka naselja pa so redka (npr. Bloška planota, Rakitna, Škrilje, Golo, Zapotok, Visoko, Loški potok, Loško in Babno polje, del Kočevskega in še nekatera). Samotne kmetije, ki so ponekod tako zgoščene, da oblikujejo že razložena naselja, povsem prevladujejo v vzhodnih in v delu srednjih Karavank, v hribovju Gornje in Spodnje Savinjske, Šaleške in Mislinjske doline, v Pohorskem Podravju, v Loških in Cerkljanskih hribih, v Polhograjskih Dolomitih, v delu Idrijskih planot z Banjščicami do okolice Tolmina, v Rovtah nad Logatcem ter v vzhodnem delu Posavskega hribovja. Med nje se ponekod vrtajo zaselki, ki prevladujejo v velikem delu Posavskega hribovja med Ljubljansko kotlino in Orlico, na severnem obrobju Ljubljanske kotline, v porečjih Voglajne, zgornje Sotle in Rašice, v delu Bloško-Rakitniške planote, Škofjeloškega hribovja in Banjške planote ter na desni strani Soče na severovzhodu Kolovrata in Matajurja. - Razširjenost tipov kmečkih naselij najbolje kaže priložena karta v razpravi: A. Melik, Kmečka naselja na Slovenskem, Geografski vestnik IX/1933, str. 144-145 in A. Melik, Slovenija, splošni del, 1936 in druga, popravljena izdaja, 1963.

K hribovskim kmetijam štejemo vse kmetije, ki so v nadmorski višini 600 in več metrov, ne glede na to, v kakšnem svetu sta dom in kmetijsko zemljišče; med nje so torej vključene tudi kmetije v alpskih dolinah, visokih 600 in več

metrov, pa čeprav sta dom in kmetijsko zemljišče v ravnem dolinskem dnu, npr. del Zgornjega Jezerskega, Logarska dolina, Podvolovljek ter Zgornja Savska in Soška dolina. Med hribovske kmetije pa uvrščamo tudi tiste pod 600 m, katerih nagnjenost kmetijskega zemljišča je največ 11.5° , kar je enako strmini 20 ‰. Tolikšna nagnjenost predstavlja gornjo mejo nagnjenosti kmetijskega zemljišča za mehanizirano orno poljedelstvo, in kjer v svetu, nižjem od 600 m, to ni možno, tamkajšnje kmetije upravičeno štejemo med hribovske, saj je na takem zemljišču izraba tal mogoča predvsem za živinorejo. Kriterije označevanja hribovskih kmetij po nadmorski višini in nagnjenosti kmetijskega zemljišča smo vzeli po sedaj veljavni uradni klasifikaciji, ki je sprejemljiva tudi za naše namene.

Vprašljiva je najmanjša velikost posesti, ki je še sposobna preživljati hribovskega kmeta. Zavedamo se, da je odvisna od mnogih faktorjev (položaj kmetije v pokrajini, dostopnost, kvaliteta kmetijske zemlje, količina letnega etata, možnosti preusmeritve v tržno proizvodnjo, možnost kmečkega turizma, prebivalstveni sestav, in še kaj). Kljub vsemu pa smo se po naših dosedanjih izkušnjah in zaradi pomenotnosti preučevanja odločili, da postavimo spodnjo mejo posesti hribovske kmetije pri 10 ha; manjšo zemljiško posest imajo kočarji, ki jim kmetijstvo ne predstavlja glavni vir preživljanja. Kmetija z 10 ha ima pri pogojih za povprečno gospodarjenje možnosti skromnega življenja, če se preživljajo samo s kmetijstvom in izkupičkom od lesa. Dosedanji študij hribovskih kmetij pa je pokazal, da so majhne kmetije le zelo redko čiste (ostareli kmetje ali za delo nesposobni prebivalci), ampak da je velika večina mešanih, z najmanj enim zaposlenim izven kmetije. imena je v njegovi stalnosti, v primerjavi s priimki lastnikov, ki se često menjavajo, pa tudi hišne številke so se že marsikje spremenile; če hočemo slediti kmetiji, kolikor je v virih zapisana, je

Namen preučevanja in osnovne oznake kmetij

Namen geografskega preučevanja hribovskih kmetij je različen. Dobiti želimo pregled razširjenosti in števila hribovskih kmetij na Slovenskem, kar je osnovnega pomena za kakršnekoli ukrepe na naseljenih hribovskih področjih. Nadalje želimo dati kompleksno podobo stanja na kmetijah s poudarkom na novejšem gospodarsko-socialnem stanju hribovskih kmetij, ki temelji na prirodnih in družbenih razmerah. Posebna pozornost bo posvečena gospodarskemu stanju na kmetijah po povezavi s cestami, torej najnovejšemu stanju, v primerjavi z razmerami, kakršne so bile na kmetijah pred izgradnjo cest, ko je na večini od njih še prevladoval samooskrbni način gospodarstva. Pri tem se bo pokazalo, v kolikšni meri je že uspelo preusmerjanje iz avtarktičnega na modernizirano tržno proizvodnjo, ki je edina možna pot napredka tudi za hribovskega kmeta. Staro stanje bi prikazali le v glavnih potezah, ne spuščajoč se v podrobnejše analize; teh bi se poslužili za oris sedanjega stanja.

Osnovna oznaka kmetije naj zajame ime in priimek lastnika, "domače" ime kmetije, ime naselja (če je kmetija v zaselku, ki uradno ne predstavlja samostojnega naselja, naj se navede tudi ime zaselka), hišno številko, krajevno skupnost, možnosti dostopa do kmetije (peš, z vprego, s traktorjem in vprego, z osebnim avtom, s tovornjakom, z vsemi vozili, vključno avtobus). Manj znanim ali nenavadno naglašanim imenom kmetij dodamo naglas.

Zapis domačih imen je pomemben ne le za geografje ampak tudi za nekatere druge strokovnjake (npr. jezikoslovce in zgodovinarje), zato je treba posebej paziti na pravilno naglašanje. Pomembnost domačega imena je v njegovi stalnosti, v primerjavi s priimki lastnikov, ki se često menjavajo, pa tudi hišne številke so se že marsikje spremenile; če hočemo slediti kmetiji, kolikor je v virih zapisana, je

to mogoče le na osnovi imena kmetije. Redke so kmetije, katerih priimek lastnika je enak imenu kmetije; tudi pri teh je vprašljivo, če se je rod od začetka nadaljeval z moškimi potomci (so primeri, ko se je moško nasledstvo pretrgalo in se je tako spremenil priimek lastnika, kasneje, že po več rodovih pa so spet uradno prevzeli priimek po imenu kmetije; taki primeri so navadno pri močnih, trdnih kmetijah). Vprašanje je tudi, kdaj in kako se je porajalo ime kmetije, in če je bil priimek lastnika na začetku vedno enak imenu kmetije. Morda bi dal, vsaj ponekod, odgovor na ta vprašanja študij urbarjev, kar pa ni več domena geografije. - Koristno bi bilo poizvedeti in zapisati pomembnejša ledinska imena (fonetična oblika in naglas).

Navesti je treba, če ima naselje samotnih hribovskih kmetij, h kateremu spada kmetija, krajevno središče (šola, trgovina, gostilna, cerkev, eventualne obrtne delavnice, ali vsaj nekaj od tega); če tega nima, katero je najdo-stopnejše sosednje krajevno središče in oddaljenost do njega? Oddaljenost kmetije od lokalnih trških, mestnih, industrijskih naselij (kilometri in čas pešhoje).

V nadaljevanju opisane smernice in vprašalnik ter deloma tudi metodologija preučevanja ni dokončna, ampak se dopolnjuje in prilagaja posameznim razmeram, v katerih so hribovske kmetije.

Prirodnogeografski opis

Prikazati je treba glavne prirodnogeografske razmere, v katerih se nahajajo hribovske kmetije (kamninska podlaga in relief, ekspozicija, nagnjenost kmetijskega zemljišča, preskrba s pitno vodo, podnebje, prst). Kolikor je mogoče, naj se ugotovi njih pogojenost za naselitev in razvoj kmetij.

Za ugotavljanje kamninske podlage služijo predvsem že natisnjeni listi Osnovne geološke karte SFRJ 1:100.000. Kjer ti listi niso izdelani, se bo treba zadovoljiti s stariimi natisnjenimi ali manuskriptnimi avstrijskimi geološkimi kartami. Geološki zavod Ljubljana ima že izdelane rokopisne geološke karte za celotno SRS in jih je pod določenimi pogoji mogoče dobiti na vpogled. Opis kamninske podlage pa je tudi v regionalnih geomorfoloških študijah in v elaboratih, ki obravnavajo kvartarne sedimente in njihovo izrabo na Slovenskem, deloma pa tudi v elaboratih o geografiji poplavnih področij na Slovenskem; oboji so shranjeni v dokumentaciji Geografskega inštituta Antona Melika SAZU.

Pri opisu reliefa je pomembna predvsem mikro pokrajinska lega kmečkega doma in pripadajočega kmetijskega zemljišča, kot npr.: lega na vršnem slemenu, pobočnem slemenu, sedlu, bolj ali manj izrazitem pobočnem pregibu, širokem, odprtem povirju, akumulacijskih ali živoskalnih terasah, vršajih, v dnu alpskih dolin in podobno. Na obliko reliefa, v kateri se nahaja domačija, kažejo tudi nekatera imena kmetij, kot npr.: Slemšek, Rávníčar, Ramšák, Kótnik, Kóčnar, Hriberšek, Závršnik, Pustoslemšek, Tovstóvršnik, Vrtačnik itd.; nanje je dobro posebej opozoriti.

Ekspozicija ali obrnjenost domačije proti soncu je bila nedvomno ena od osnovnih pogojev za naselitev v hribovskem svetu. Gotovo ni slučaj, da so si v Gornji Savinjski dolini vse hribovske kmetije, ki leže nad 1000 m, poiskale odprto sončno lego, enako pa tudi celotna hribovska naselja, ki so med najvišjimi (Podolševa) in najbolj oddaljenimi (Planina) v pokrajini. Če ima domačija tako lego, da je v določenem času zime sonce ne doseže (kmetije v osojah ali v spodnjem delu globokih dolin, kakor tudi v dnu zgornjih delov alpskih dolin na severni strani pogorij), je treba navesti točno dobo, ko je kmečki dom brez sonca.

Nagnjenost kmetijskega zemljišča označujemo v stopinjah, lahko pa poleg stopinj tudi strmino v odstotkih. Različni avtorji prikazujejo nagnjenost, naklon oziroma strmine kmetijskega zemljišča različno, v stopinjah ali odstotkih. Izračunati je treba: povprečno, največjo in najmanjšo nagnjenost. Kmetijsko zemljišče glede na nagnjenost uvrstimo v najmanj štiri kategorije: 0-11.5° oziroma 20 % (možnost moderniziranega ornega poljedelstva), 11.6-22° oziroma 20-40 % (ugodnost pašno-košnega sistema), 22-24° oziroma 40-45 % (zgornja meja naklona kmetijskega zemljišča za trajno pašo), nad 24° oziroma 45 % (zaradi uničevanja travne ruše trajna paša odraslih goved in konjev ni možna, težko uporabljiva pa je tudi že mala ročna motorna kosilnica "alpina"). Za ugotavljanje nagnjenosti kmetijskega zemljišča služijo podrobne karte (ODK 1:5000 ali 1:10000, v skrajnem primeru tudi nova topografska karta SFRJ 1:25000 ali stara jugoslovanska topografska karta enakega merila). Formula za izračun naklona je $\alpha = \frac{b}{a}$, pri čemer je a dolžina in b višina. Na osnovi imenovanih kart ali z višino-merom je treba ugotoviti tudi zgornjo in spodnjo mejo kmetijskega zemljišča, razpon med obema, višino kmečkega doma in izračunati povprečno višino kmetijskega zemljišča.

Važen pogoj pri odbiri zemljišča za naselitev je bila gotovo možnost preskrbe s pitno vodo. Pri opisu preskrbe s pitno vodo je treba dobiti odgovor predvsem na naslednja vprašanja: Je pitna voda studenčnica (izvir), kapnica, talna voda (zabiti, izkopani vodnjak) ali potočna voda? Je zajetje lastno ali večlastniško? Se voda kdaj osuši? Vzroki osušitve vode (naravni ali antropogeni)? Je vodni zbiralnik dovolj velik za eventualno znatno povečano porabo (modernizacija hleva z napajalniki, izplakovanjem in mlekarnico, modernizacija gospodinjstva, kopalnica, WC, uvedba kmečkega turizma itd.)? Izvor studenčnice (izvir na meji prepustnih in neprepustnih kamnin, izvir na meji pobočnega klastičnega

gradiva in neprepustne osnove, kraški izvir). Koliko oddaljen in kako visoko nad kmetijo je vodni zbiralnik (približno)? Možno je tudi, da je vodni zbiralnik pod kmetijo, od koder spravljajo vodo h kmetiji s hidroforom ali ovnom (tudi klepač imenovan). Je vodnjak zaprt ali odprt? Je pitna voda napeljana v hišo ali hlev? Napajajo živino na koritu (lesen, zidan, betonski itd.), v bližnjem potoku, ali v kalu (na krasu)? Priteka voda v korito površinsko ali iz vodovoda (prosto ali na pipo)?

Podnebje. Če je v kraju ali v bližini meteorološka postaja kateregakoli reda, je treba izkoristiti vse meteorološke podatke za čimdaljše obdobje. Če je v pokrajini, ki jo preučujemo, več meteoroloških postaj, je treba obdelati podatke vseh in na njih osnovi prikazati sliko podnebja. Za splošni opis podnebja je treba seči po literaturi ali se poslužiti podatkov bližnjih meteoroloških postaj.*

S terenskim poizvedovanjem je moč dobiti zanesljivo sliko povprečnih in ekstremnih prvih in zadnjih slan, snega, približne debeline snežne odeje, kje in kdaj sneg najprej obleži, skopni ali se najdlje obdrži, velikosti in lokacije večjih snežnih zametov, eventualnih snežnih plazov itd.

Zelo pomembni so fenološki podatki. Če so v preučevani pokrajini fenološke postaje, je treba podatke teh obdelati. Vsekakor pa si je treba na osnovi terenskih poizvedovanj ustvariti sliko zaostajanja cvetenja in dozoritve vsaj nekaterih sadežev, prve košnje (če kosijo drugič tudi druge košnje), žetve itd. Tudi osnovni fenološki podatki so objavljeni v Letnih poročilih meteorološke službe.

* Novejši objavljeni meteorološki podatki so dostopni v Letnih poročilih meteorološke službe in v knjigi "10 let hidrometeorološke službe", Ljubljana 1957 (izdal Hidrometeorološki zavod Slovenije).

Težko je podati podrobnejšo sliko prsti. Za to manjka-
jo ustrezne pedološke preučitve. Če so, jih je treba upora-
biti, sicer se pa moramo zadovoljiti z opisom osnovnih zna-
čilnosti prsti (peščena, ilovnata, peščeno-ilovnata, barva
prsti), ki jih dobimo na terenu.

Sestava zemljišča in posesti

Velikost in delež posameznih vrst zemljišča kmetije
(njive in vrtovi, travniki, sadovnjaki, vinogradi, pašniki,
planinski pašniki, gozdovi, nerodovitno) naj pokažeta se-
danje stanje. Ti podatki, ki jih imajo zemljiški katastri,
navadno ne kažejo realnega stanja (zlasti glede deleža njiv
in travnikov, saj so se ponekod v hribovskem svetu njive
skoraj v celoti skrčile v dobro travnikov in gozda, ki je
prerasel veliko pašnikov, predvsem planinskih), zato so za-
nesljivejši podatki kmetijske statistike, sloneči na ocenah,
ti pa žal ne obstajajo za posamezne kmetije, ampak so ocenje-
ni za statistične okoliše, a nam kljub temu pokažejo real-
nejšo splošno sliko. Starejše podatke o sestavi zemljišča za
posamezne kmetije je mogoče dobiti le v franciscejskem kata-
stru in za leto 1880, medtem ko so podatki za leto 1960, ko
je bil izvršen popis individualnih kmečkih gospodarstev, žal,
že uničeni; v njih je bila še cela vrsta podatkov, ki so
prikazovali stanje kmetij na začetku šestdesetih let.

Delež posesti glede na število kmetij in njim pri-
padajoče skupno zemljišče je treba razdeliti na več kategorij:
kmetije s posestjo 10-25 ha, 26-50 ha, 51-75 ha, 76-100 ha,
nad 100 ha. Izračunati je treba povprečno velikost posesti
in posameznih vrst zemljišča glede na celoto, manjše regije
ali naselja.

Primerjava današnjega stanja sestave zemljišča in
posesti s starejšim je zanimiva, a za naše potrebe ni obvezna.

Elektrifikacija in komunikacije

Ima kmetija elektriko (lastno, krajevno ali daljnovo-
vodno) in od kdaj? Če ima lastno, je ta na vodni pogon ali
na generator? Ali jakost toka zadostuje tudi za pogon moč-
nejših električnih strojev (dosuševalec sena, puhalnik,
mlatilnica, žaga itd.)? Je kmetija povezana z dolinskim
cestnim omrežjem in od kdaj? Vrsta ceste (lastni priključek,
gozdna, lokalna ali krajevna, občinska, republiška).
Vzdrževanje cest (cestarji, ali sami kmetje z denarnim pri-
spevkom Gozdnega gospodarstva). Stanje cest: težka dostop-
nost z motornim vozilom zaradi slabega vzdrževanja, velikih
strmin itd. Razdalje po cesti do: telefona, zdravnika, vete-
rinarja, krajevnega središča, šole, občine, kmetijske zadru-
ge, trgovine, gostilne, zbiralnice mleka. Ima kmetija tovorno
žičnico (lastno, skupno, združeno, soseskino, vaško)? Je
žičnica speljana po pobočju ali samo čez vodo?

Gospodarstvo

Prirodne osnove za gospodarstvo. Glavni obrisi go-
spodarjenja pred povezavo s cestami. Se je preusmerjanje
kmetije na intenzivno tržno proizvodnjo že začelo?

Poljedelstvo. Vrste poljedelskih kultur. Kaj, poleg
krompirja in osnovnih krmilnih rastlin (detelja, korenje,
pesa), še pridelujejo? V hribovskem svetu so marsikje zaradi
govedoreje v zadnjem času skoraj v celoti opustili njive in
jih prepustili travnikom. Se kje vračajo na vsaj delno obde-
lavo njiv, in če, katere kulture gojijo? Ali orjejo in obde-
lujejo njive s traktorji in poljedelskimi stroji (samostoj-
ni pogon, traktorski priključki, priključki na motorno ko-
silnico, živinska vprega), ali na roko? V kolikšni meri je
sploh možna strojna obdelava? Kaj je z opuščeno orno zemljo
in z eventualno socialno praho? Je kolobar še v navadi

(kakšen redosled)? Povzroča divjad v poljedelstvu škodo (kakšno)? So bili zaradi divjadi prisiljeni opustiti kakšne kulture? Kako varujejo njive pred divjadjo (električni pastirji, privezani psi na njivah itd.)?

Živinoreja. Ker je na veliki večini hribovskih kmetij živinoreja, predvsem govedoreja danes med vsemi kmetijskimi dejavnostmi najvažnejša gospodarska panoga, in ima tudi dobre perspektive, je treba zlasti podrobno ugotoviti sedanje stanje govedoreje in možnosti za prihodnji razvoj.

Je hlev moderniziran (preurejen star ali nanovo postavljen): na izplakovanje ali na strojno spravilo gnoja? Število privezov, boksov za teleta in za prosto rejo (neprivezana mlada pitana živina ali plemenske telice). Je hlev za kmetijo premajhen, je ustrezen ali je prevelik? Imajo v reji živino sosedov (koliko glav)? Število silosov? Skupna prostornina in oblika silosov? Je tudi svinjak moderniziran?

Imajo uveden pašno-košni sistem; ali so sploh možnosti zanj (ne prestrmo travno zemljišče, načrtna izraba travnišč za izmenično pašo in košnjo v "čredinkah", pogosto predstavljane električnega pastirja)? Če ni pašno-košnega sistema, ali pasejo le po drugi košnji, ali od pomladi naprej na slabših travnikih, ki jih ne kosijo, in na pašnikih? Število košenj na ugodnih tleh. Usmerja živino na paši pastir ali "električni pastir"? Je kmetija še obdana z lesom s pritakami? Koliko in katere vrste živine vodijo čez poletje na planino danes in v preteklosti; na katere planine, lastništvo teh (zadružne, srenjske, servitutne, lastne, druge privatne) in za koliko časa (od kdaj do kdaj)? Zadostuje za gnojenje hlevski gnoj in gnojnica ali dodajajo tudi umetnega (koliko)? Je eventualni premajhni uporabi umetnega gnoja kriva previsoka cena in znatni prevozni stroški ali tudi kaj drugega?

Številčno stanje živine: krave, telice, junci, voli, teleta, konji, prašiči, ovce, brojlerji, kure nesnice, združne plemenske telice (rejci brojlerjev, kur nesnic in združnih plemenskih telic so združni kooperanti). Število glav prodane živine in količina oddanega mleka zadnje leto; po splošno priznanih normah je povprečna teža mladega pitnega goveda (MPG) 470 kg, krave 500 kg, vola 850 kg, plemenske telice 450 kg in teleta 90 kg. Ali proizvodnja mleka glede na prejšnje leto raste, stagnira ali upada? Vzroki rasti ali upadanja? Redijo prašiče le za dom ali tudi za prodajo (za vzrejo ali zakol)? Izdelujejo za prodajo specialitete iz suhega svinjskega mesa (šunke, želodci, salame)?

Ima kmetija dovolj kmetijske zemlje za vzrejo živine, jo ima v najemu, ali jo daje v najem? Če jo ima v najemu, koliko jo ima in koliko je oddaljena od kmetije in za kaj jo uporablja? Če jo daje v najem, koliko in komu jo daje in za kaj jo najemnik izkorišča?

Katere stroje in opremo ima kmetija: traktor, traktor-ska prikolica, nakladalka, kosilnica, obračalnik, zgrabljaln-
nik, trosilec hlevskega in umetnega gnoja, puhalnik, dosuševalec sena, molzni stroj, strojni rezalec silažne krme, strojna naprava za spravilo mleka iz hleva, mlekarnica, poljedelski stroji (kateri?), električna žaga, električni mlin, vitel (električni ali traktorski), sod za gnojevko, kovinske ali plastične cevi za gnojenje strmih pobočij z gnojevko, mešalec za gnojevko, avto, motor. Ima kmetija stroje tudi v solastništvu (katere?); je to oblika kmečke strojne skupnosti?

Se steka gnojnica iz nemoderniziranih hlevov v gnojnično jamo ali teče prosto po dvorišču ali po pobočju pod hlevom? Je gnojišče pri hlevu betonsko, ali odlagajo gnoj na nebetonirana tla?

zmrzovalna skrinja, število brojlerjav, posilvalno korito, sesalec za prah, radio, televizijski aparat (črno-beli, barvni), telefon, WC, kopalnica

Gozdarstvo. Skupna površina gozda. Količina lesnega etata (ločeno iglavci in listavci). Količina posekanega lesa v preteklem letu. Prirastek lesa v m³ na ha (preprost izračun na osnovi podatkov gozdne površine in etata), ki pokaže povprečni donos gozdov kmetije. Posekajo sami, ali morajo zaradi pomanjkanja ustreznih domačih delovnih moči najeti delavce? Spravljajo les iz gozdov po cestah, žičnicah ali drčah? Ga spravljajo sami ali z najetimi delavci? Je les do nakladišča možno spraviti s traktorjem ali z živino (konji, voli, krave)? Imajo lastno ročno motorno žago? Približne razdalje iz gozdov do odkupnega mesta.

Dohodek od kmetijskih tržnih proizvodov in lesa.

Iz podatkov o prodanih kmetijskih proizvodih in prodanem lesu odseva količinska tržna proizvodnja. Iz nje je mogoče izračunati iztržek, ki je po odbitku eventualnega zemljiškega davka, dajatev za zdravstveno, socialno in starostno kmečko zavarovanje na kmetijah, katerim je kmetijstvo edini vir preživljanja, tudi edini vir dohodka. Ta izračun, ki je podrobneje opisan v: Drago Meze, Hribovske kmetije v Gornji Savinjski dolini po letu 1967, Geografski zbornik XIX/1980, 47-53, ni obvezen, a je, kljub zamudnosti, zanimiv, saj nam v marsičem omogoča primerjavo kmečkega poklica z drugimi, nekmečkimi dejavnostmi. Rezultati take primerjave pa so, za kmeta vse prej kot spodbudni.

Kmečki turizem. Se že ukvarjajo z njim? Ga imajo v načrtu? Imajo zanj vsaj osnovne pogoje (dostop z avtom, urejene sobe, WC, kopalnica, usposobljena delovna moč)? Če se z njim že ukvarjajo, kakšne so zmogljivosti, uspehi itd.?

Stanje modernizacije gospodinjstva in sanitarij: pralni stroj, pomivalni stroj, hladilnik, električni ali plinski štedilnik, zmrzovalna skrinja, število bojlerjev, pomivalno korito, sesalec za prah, radio, televizijski aparat (črno-beli, barvni), telefon, WC, kopalnica.

Zaščitene in usmerjene kmetije. Je kmetija zaščite-
na? Če ni, vzrok za nezaščitenost. Je kmetija usmerjena? Če
ni, ali ima v doglednem času pogoje za preusmeritev? Je
kmetijsko-pospeševalna (oziroma nasvetovalna) služba dobro
razvita? Podatke o zaščitelih in usmerjenih kmetijah imajo
kmetijske zadruga, obrati za kooperacijo pri zadrugah ali
občinske zemljiške skupnosti, o zaščitelih kmetijah tudi
krajevni uradi ali krajevne skupnosti.

Prebivalstvo

Ugotoviti je treba skupno število ljudi, ki bivajo
na kmetiji, spol in njihov starostni sestav ter od skupnega
števila izločiti delež kmečkega prebivalstva. H kmečkemu pre-
bivalstvu štejemo, poleg tistih, ki se preživljajo samo od
kmetijstva, tudi ženo ali moža zaposlenega izven kmetije,
medtem ko njune otroke uvrščamo med neagrarno prebivalstvo.
To velja ne le za lastnike kmetij in njihove zakonce, ampak
tudi za vse druge družine na kmetiji, če žive v skupnem go-
spodinjstvu. Med neagrarno prebivalstvo uvrščamo tudi osebne,
družinske ali invalidske upokoјence ter njihove nepreskrblje-
ne otroke, njihove zakonce pa h kmečkemu prebivalstvu. Po-
sebej je treba vpisati število prebivalcev kmetij, ki so na
začasnem delu v tujini. Pri prebivalcih, zaposlenih izven
kmetije, je zaželen oznaka kraja delovnega mesta, vrsta
dejavnosti, v kateri so zaposleni in način prihajanja na delo.

Starostni sestav prebivalstva delimo v štiri katego-
rije: 1-6 let (predšolski otroci), 7-15 (šoloobvezna mladina),
16-64 (aktivno prebivalstvo oziroma delovna sila), 65 in več
let. Brezobvezno naj bi pri delovni sili ločili posebej sta-
rostne letnike 18-40, ki predstavljajo najboljšo delovno si-
lo. Posebej je treba prikazati t.im. efektivno kmečko delovno
silo, h kateri štejemo aktivne kmečke prebivalce, od teh pa
odštejemo za delo nesposobne, medtem ko so dijaki, študenti,
vajenci in izven kmetije zaposlen gospodar ali gospodinja

upoštevani kot polovična delovna sila.

Ali živi na kmetiji lastnikova družina ali svojci? Ali živijo na kmetiji drugi; njihov sorodstveni odnos do lastnika? Izkoriščajo kmetijsko zemljo drugi, ki so na kmetiji, ali sosednje kmetije (v celoti ali delno)? Je kmetija opuščena in kmetijska zemlja neizkoriščena? Koliko družinskih članov je v zadnjih desetih in petih letih odšlo s kmetije in se stalno zaposlilo (skupaj, od tega moški, v letu odhoda stari do 25 let)?

Ob ugotovljeni dejavnosti prebivalstva na kmetijah je treba ločiti čiste in mešane kmetije. Čistim kmetijam je edini vir dohodka kmetijstvo in izkupiček od lesa, mešanim pa tudi dohodek izven kmetije. Mešane kmetije delimo v dve kategoriji. V prvi so tiste, kjer sta izven kmetije zaposlena gospodar ali gospodinja, ali oba, aži če imata osebno, družinsko ali invalidsko pokojnino, v drugi pa one, kjer so zaposleni otroci ali drugi sorodniki, ki živijo v skupnem gospodinjstvu na kmetiji, ali če ima kdo od njih osebno, družinsko ali invalidsko pokojnino; prve označujemo kot mešane kmetije, druge kot polčiste kmetije.

Klasifikacija kmetij

Nekatere kmetije je glede na njihovo perspektivnost mogoče uvrstiti v več kategorij. Po naši klasifikaciji so to: najbolj perspektivne kmetije, perspektivne kmetije, brezperspektivne kmetije in najresnejše potencialne kmetije za opustitev.

Vsem štirim kategorijam kmetij je najpomembnejša osnova stanje prebivalstva, medtem ko gredo drugi pokazatelji (velikost posesti, prometna oddaljenost, lega in naklon kmetijskega zemljišča, dostopnost, gospodarsko stanje in opremljenost itd.) na drugo mesto. V prvi kategoriji so kmetje z urejenim nasledstvom, predvsem s poročenim mlajšim

gospodarjem in naraščajem, kjer je vsaj en moški potomec. Za te kmetije je pomembna poleg velikosti posesti predvsem količina lesnega etata in gospodarska trdnost kmetije, ki se med drugim odraža tudi v tem, da je usmerjena. Druga kategorija je v marsičem podobna prvi, razlika je le v tem, da med naraščajem ni moškega potomca, in da je posest skromnejša, a še vedno trdna. Pri njih tudi ni nujno, da je modernizacija govedoreje že izvršena, ampak je dovolj, da že imajo pomembnejše kmetijske stroje, in da so že začeli z modernizacijo hleva, ali so pred tem, da z njo začnejo.

K brezperspektivnim kmetijam so štete kmetije z ostarelimi kmeti oziroma takimi, od katerih ni mogoče več pričakovati naraščaja in so zaradi takšnih razmer brez možnosti nasledstva. Večina tovrstnih kmetij je majhna, s skromno živinorejsko proizvodnjo in z malo lesa, so pa med njimi lahko tudi velike kmetije. K najresnejšim potencialnim kmetijam za opustitev so štete tiste, ki nimajo urejenega nasledstva, ali imajo naslednika, ki pa ne more računati na naraščaj, v večini primerov pa tudi ne na zakonskega partnerja. Med nje so štete tudi kmetije, na katerih živi neagrarno prebivalstvo (sámo ali z ostarelimi kmeti), ki mu je kmetijska zemlja le dodatni vir preživljanja. Tudi te kmetije so v glavnem majhne, lahko pa so tudi večje ali celo zelo velike.

Posebej je treba prikazati, koliko je kmetij z urejenim nasledstvom, in koliko jih je, ki so brez nasledstva.

Pri kmetijah z urejenim nasledstvom je treba ugotoviti:

1) koliko je takih, kjer je naslednik poročen in tako obstaja možnost nasledstva tudi v naslednji generaciji in 2) koliko je naslednikov ali potencialnih naslednikov, ki niso poročeni, a so za ženitev oziroma možitev godni. Pri vprašanju nasledstva so pri moških zajeti starostni letniki 18-50, pri ženskah pa 18-45.

Zaznamovati je treba vse opuščene kmetije, tako tiste, ki so propadle, kot tudi one, ki so prišle v roke nekmetov, ki živijo na kmetiji, zemlja pa propada ali je bila oddana v najem; poizvedeti je treba, v kakšne namene in kdo to zemljo izkorišča. Obvezno je treba ugotoviti opuščene oziroma propadle kmetije po prvi svetovni vojni (po možnosti tudi pred njo) in vzrok opustitve oziroma propada kmetij.

Sprememba fiziognomije hribovske pokrajine

Z napeljavo elektrike, predvsem pa z zgraditvijo cest se je zunanje lice kmečke pokrajine precej spremenilo. Električni daljnovodi so zarezali rane v gozdovih, ceste pa so na pogled najbolj prizadejale kmetijsko zemljo z vseki in nasipi. Niže od njih so marsikje na pobočjih in v pregibih odložene velike količine različno debelega groboklastičnega gradiva, ki je v škodo kmetu in okolju. Na hitrico in nestrokovno izdelani vseki v mehkih pobočnih sedimentih porušijo naravno ravnotežje, zato se na začetku, preden se rane zacelijo in pobočja utrdijo, trga gradivo v vseku, pobočje nad njim pa plazí in se trga ter spravlja ponekod v nevarnost tudi kmečki dom; take primere je treba opisati in fotografirati.

Zaradi uporabe traktorja na bolj strmih kmetijskih pobočjih, ki onemogočajo njegovo direktno rabo, so taka pobočja prepregli z zasilnimi traktorskimi potmi. Te so, dokler so sveže, daleč vidne, a se kmalu zarastejo s travo, zato sta izgled in gospodarska škoda sčasoma zabrisana; s travo se ne zarastejo le vseki, ampak tudi sama pot, kjer travo prav tako kosijo ali jo popase živina. Tovrstne rane v pokrajini so vidne le od blizu. Z gradnjo cest so v večini primerov zginile lese s prítakami okrog kmetij, namesto njih pa so se pojavili električni pastirji. Kjer so se lese še

obdržale, jih je treba zapisati in ugotoviti vzrok ohranitve. Navadno so ostale tam, kjer še ni ceste h kmetiji, in pa pri cestah lokalnega značaja, ki so speljane le do kmetije.

Tudi nov moderniziran hlev z gnojnično jamo ali z napravo za strojno spravilo gnoja iz hleva je spremenil fiziognomijo kmečkega doma, medtem ko se pri moderniziranem starem hlevu spremenjena fiziognomija mnogo manj opazi. Največja sprememba fiziognomije kmečkega hribovskega doma pa je tam, kjer so si v zadnjem času zgradili novo kmečko hišo. Skoraj vse nove kmečke hiše, kolikor jih poznamo iz dosedanjega preučevanja hribovskih kmetij, a teh ni malo, so, žal, kopija meščanskih hiš, ki s fiziognomijo starega kmečkega doma nimajo nič skupnega. Drugače je z zunanostjo prenovljenih starih kmečkih hiš, ki so v večini primerno obnovljene, a tudi ne brez opaznih spodrseljajev. Najvidnejši in najpogostnejši so, v primerjavi s celotnim licem hiše, nenormalno velika okna, mnoge hiše pa so pri menjavi kritine (opeka ali salonitne plošče namesto skodel ali celo slame) in ostrešja ostale brez čopa, ki je lep okras vsake, tudi mestne hiše; strehe takih hiš so sedaj optično nenavadno dolge in na koncih koničaste, zgornji del trikotne pristrešne fasade pa je navadno opažen z lesom, kar vsaj deloma ublaži izgubo čopa. - Tudi takim hišam bi preučevalci morali posvetiti nekaj pozornosti.

Fiziognomijo hribovske kmečke pokrajine mnogokje zelo kvarijo posamezni vikendi ali cela naselja teh. Vikende v hribovskem kmečkem svetu gradijo nenačrtno. Koliko so prilagojeni okolju, je odvisno predvsem od graditelja, medtem ko je družbena kontrola navadno pomanjkljiva, zato so vikendi velikokrat tujek v kmečkem okolju. Še najbolj se stapljajo s kmečkim okoljem tisti vikendi, ki so le predelane opuščene kmečke stavbe (koče oziroma bajte, kašče, mlini, manjši pomožni hlevi itd.), če niso pretirano prenovljeni. - Tudi

vikende v hribovskem svetu je treba zabeležiti in prikazati, kakšne prednosti ali pomanjkljivosti imajo od njih kmetje oziroma celotno kmečko okolje.

Kmečki dom

Iz kakšnega gradiva so zgrajene kmečke hiše in gospodarska poslopja? So še dovolj trdni? Imajo v načrtu obnovo ali novogradnjo hiše? S čim so krite strehe hiš in gospodarskih poslopij? Ima hiša balkon oziroma gank? Katera gospodarska poslopja, razen hleva, ima še kmetija, in katera so že opuščena? Če je na kmetiji kašča, koliko je stara (eventualno gravirana letnica), ima gank in čemu danes služi? Ima hiša čop? Imajo čop gospodarska poslopja? So na oknih polkna? So okna enojna ali dvojna? Je kuhinja črna? Do kdaj je bila črna? Je kuhinjski strop obokan? Je hiša pritlična ali nadstropna? Je na strehi hiše kukerle, ponekod v ljudski govorici imenovan "aher"? Je bil dom med vojno požgan ali kako drugače poškodovan? Je bil po vojni obnovljen? Je dom (gospodarsko poslopje) pogorel zaradi strele ali požiga; je bil obnovljen? Je imela kmetija lastni mlin in žago in kaj je danes z njima? Ima kmetija kozolec (dvojni "toplar", stenjeni itd.)? Služi kozolec tudi za sušenje sena? Posušijo vse žito, kolikor ga še pridelajo, in deteljo v kozolcu, ali tudi v ostrveh?

Odgovori na vprašanja o kmečkem domu, razen v zvezi z mlinom, žago, kozolcem in njegovo funkcijo, niso obvezni, so pa zaželeni; etnografi nam bodo zanje hvaležni.

Primerjava hribovskih kmetij z drugimi kmetijami

Zaželene, čeprav neobvezne so vzorčne primerjave usmerjenih, čistih in mešanih hribovskih kmetij z enakimi dolinskimi kmetijami, dalje gospodarsko zaostale hribovseke kmetije z enakimi dolinskimi in brezperspektivne hribovske kmetije z enakimi dolinskimi kmetijami. Zadostuje splošno stanje in ne podrobna analiza, upošteva pa naj čimveč pokazateljev.

Ilustracije

Fotografije značilnih kmetij (lega, fiziognomija) in detajlov kmečkega doma ali življenja na kmetiji. Karta razširjenosti kmetij, ki naj obenem kaže njihovo velikost posesti in po možnosti sestavo zemljiških kategorij. Na posebni karti ali v obliki diagramov naj bodo prikazane tudi kmetije, kakor so razdeljene v poglavju "Klasifikacija hribovskih kmetij". Koristen bi bil tudi kartografski prikaz naklona kmetijskega zemljišča po kategorijah, kakor so naznačene na str. 6. Če je za opis podnebja dovolj podatkov, naj bodo prikazani tabelarično ali, še bolje, v obliki diagramov.

